

УДК 349.6

ОБ'ЄКТ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ ПРИ ВИКОРИСТАННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД

О.В. СЕРДЮК, здобувач¹,
*Національний університет «Юридична академія України імені
Ярослава Мудрого»*

У статті розглянуто систему об'єктів надрових правовідносин. Виокремлено загальний, родовий та безпосередній надровий об'єкт. Особливу увагу приділено розгляду користування надрами при використанні підземних вод.

Надра, об'єкти надр, підземні води.

Суспільні відносини щодо користування надрами носять складний комплексний характер. Питання про об'єкти правовідносин у зазначеній сфері має концептуальне значення.

Мета статті – проаналізувати об'єкти правовідносин щодо використання надр, представити їх у вигляді структурованої системи та визначити об'єкт користування надрами при використанні підземних вод.

Теоретичним підґрунтям дослідження є роботи радянських та сучасних українських правознавців: Г.І. Балюк, Г.С. Башмакова, В.І. Гордєєва, І.І. Каракаша, Р.С. Кіріна, І.М. Коз'якова, О.С. Колбасова, В.М. Комарницького, Н.Р. Малишевої, Н.Б. Мухітдінова, В.К. Філатової, М.В. Шульги та інших.

Для аналізу надр як об'єкта надрових правовідносин скористаємося такими філософськими категоріями як «загальне», «особливе», «окреме». Подібний підхід використовує наука, наприклад, кримінального права до об'єктів кримінальних правовідносин та поділяє їх на «загальний», «родовий» і «безпосередній» [8, с. 104]. Застосувавши цей метод до об'єктів надрових правовідносин, також можна виділити загальний об'єкт, родовий та безпосередній.

Загальним об'єктом у даному випадку виступатимуть всі надра України. Стаття 1 Кодексу України про надра [3] визначає надра як частину земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягаються до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Як до будь-якого природного явища, до надр можна застосувати філософську категорію «ціле». У такому випадку «частиною» цього «цілого» буде ділянка надр.

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор М.В. Шульга

У ст. 5 Кодексу України про надра підкреслюється, що Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені для використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. Отже, Державний фонд надр являє собою сукупність всіх ділянок надр України. Аналізуючи ст.ст. 5, 14, 16, 17, 19–21, 23 Кодексу України про надра можна стверджувати, що це не просто сукупність ділянок – це певна система груп ділянок, яка характеризується своєю структурою.

Групи ділянок, що мають свій особливий правовий режим, можуть бути виділені у **родовий об'єкт**. На підставі чинного законодавства можна виділити наступні родові об'єкти надрових правовідносин: 1) ділянки надр, що не залучені до використання; 2) ділянки надр, надані для геологічного вивчення; 3) родовища корисних копалин, оцінені попередньо; 4) родовища корисних копалин, оцінені як промислові; 5) ділянки надр, використання яких не пов'язане з видобуванням корисних копалин; 6) ділянки надр, що використовуються у порядку ст. 23 Кодексу України про надра.

Специфіка кожного родового об'єкта надрових відносин полягає в наступному.

Ділянки надр, що не залучені до використання, являють собою ті частини надр, які ніяким чином не використовуються на даний час, але можуть бути залучені до використання у майбутньому та перейти до будь-якого іншого родового об'єкта.

Як тільки ділянка надр залучається до використання, вона включається до другого родового об'єкту – ділянок надр, наданих для геологічного вивчення. Стаття 37 Кодексу України про надра визначає геологічне вивчення надр, як діяльність, що спрямована на одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення та оцінку корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування та розміщення, з'ясування гірничотехнічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Важливим моментом є те, що, за загальним правилом, ділянка надр, що не була залучена до використання, не може бути надана для використання для будь-яких інших цілей ніж геологічне вивчення цієї ділянки. Так, родовища корисних копалин, оцінені попередньо (третій родовий об'єкт), або оцінені як промислові (четвертий родовий об'єкт), не можуть бути визначені без попереднього геологічного вивчення цих ділянок надр. Використання ділянок надр, що не пов'язане з видобуванням корисних копалин, в силу ст. 48 Кодексу України про надра, також неможливе без попереднього геологічного вивчення цих ділянок надр. Винятком з наведеного правила виступають ділянки надр, що використовуються у порядку ст. 23 Кодексу України про надра (шостий родовий об'єкт). Останні ділянки надр надаються для використання без геологічного вивчення.

Якщо у результаті геологічного вивчення будуть виявлені родовища або прояви корисних копалин, то такі ділянки надр переходять до третього (родовища корисних копалин оцінені попередньо) або четвертого (родовища корисних копалин оцінені як промислові) родового об'єкта залежно від ступеня оцінки родовища. Ділянки надр родовищ корисних копалин оцінені як промислові складають Державний фонд родовищ корисних копалин, а ділянки надр з попередньо оціненими родовищами корисних копалин – резерв цього фонду.

Особливе місце посідає шостий родовий об'єкт – ділянки надр, що використовуються в порядку ст. 23 Кодексу України про надра. Виділення цих ділянок в окремих родовий об'єкт обумовлено особливим статусом даних ділянок та порядком надання їх у користування. Їх мають право використовувати землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок для видобування для своїх господарських і побутових потреб корисних копалин місцевого значення і торфу загальною глибиною розробки до двох метрів та використовувати надра для господарських і побутових потреб. Це відбувається без спеціального дозволу та гірничого відводу.

Крім того, ст. 23 Кодексу України про надра надає право землевласникам і землекористувачам без спеціальних дозволів та гірничих відводів у межах наданих їм земельних ділянок добувати підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу.

Загальний надровий об'єкт характеризує надра як об'єкт права власності Українського народу (ст. 4 Кодексу України про надра), натомість **безпосередній надровий об'єкт** повинен визначати об'єкт права користування надрами.

Кодекс України про надра не містить норм, на відміну від водного законодавства (ст. 1 Водного кодексу України), які б визначали, що є безпосереднім надровим об'єктом. Цьому питанню завжди приділяли увагу науковці-правники [2; 4]. На підставі аналізу робіт радянських, сучасних російських та українських вчених, можна дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку науки надрового права найбільш оптимальним видається підхід до розуміння об'єкта права надрокористування, запропонований Р.С. Кіріним [2]. Цим об'єктом автор вважає гірничий відвід – «конкретну, фізично індивідуалізовану відособленням у натурі (місцезнаходженням, глибиною і координатами меж, площею, запасами і видом корисних копалин), юридично відокремлену засвідченням актом (обліковану реєстровим номером у встановленому місці фіксації) ділянку надр, надану уповноваженим державним органом спеціально ліцензованому суб'єкту для промислової розробки родовища корисних копалин на підставі затвердженого проекту» [2, с. 57].

У наведеному визначенні міститься одна істотна ознака – в користування надається індивідуальна юридично і просторово визначена частина (ділянка) надр, а не надра взагалі. У цій площині лежить відмінність надр як об'єкта права користування від надр як об'єкта права власності [4, с. 182].

І.М. Коз'яков підкреслює, що об'єктами правовідносин надрокористування виступають частини простору надр, до яких на основі юридичного титулу спрямовані суб'єктивні права і обов'язки юридичних і фізичних осіб, що мають правовий статус надрокористувача. Кожному конкретному виду користування надрами відповідають певні об'єкти. Наприклад, геологічному вивченню надр – простір природного середовища, наданий для наукових досліджень і пошуків родовищ корисних копалин; розвідці – ділянка надр, що досліджується для оцінки запасів виявлених родовищ корисних копалин; будівництву та експлуатації підземних споруд – природні або антропогенні порожнини надр і т.п. [4, с. 183].

Кодекс України про надра (ст. 17) визначає гірничий відвід як частину надр, надану користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Отже гірничий відвід може бути безпосереднім об'єктом по відношенню до четвертого (родовища корисних копалин, оцінені як промислові) та п'ятого (ділянки надр, використання яких не пов'язано з видобуванням корисних копалин) родового об'єкту запропонованої класифікації.

Перший родовий об'єкт (ділянки надр, що не залучені до використання) не має безпосереднього об'єкту, оскільки він може бути тільки у разі безпосереднього використання надр.

Для другого (ділянки надр, надані для геологічного вивчення) та третього (родовища корисних копалин, оцінені попередньо) родового об'єкту надр українське законодавство не визначає безпосередні об'єкти. Можливість застосування гірничого відводу в цій якості виключає стаття 20 Кодексу України про надра. Вона встановлює, що для геологічного вивчення (ділянки другого родового об'єкту), в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення (ділянки третього родового об'єкту), надра надаються у користування без надання гірничого відводу після одержання спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами (далі – Порядок № 615) встановлює постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» від 30 травня 2011 р. № 615 [7]. Дія цього Порядку поширюється на всі види користування надрами. Відповідно до п. 12 Порядку № 615 у дозволі зазначаються відомості про ділянку надр, що надається у користування, із зазначенням її назви, місцезнаходження, координат, площі та у разі потреби обмежень щодо глибини

використання. Тобто можна відмітити, що незалежно від родового об'єкту використання у користування надається конкретна, фізично індивідуалізована, юридично відокремлена ділянка надр. Для четвертого та п'ятого родового об'єкту такі ділянки у законодавстві визначаються як гірничі відводи. Для другого та третього родового об'єкту визначень цих ділянок законодавство України не надає. Натомість, наприклад, Закон Російської Федерації «Про надра» у ст. 7 до подібних ділянок застосовує термін «геологічний відвід». До речі, цей термін міститься у надровому законодавстві деяких країн колишнього СРСР: Казахстану, Киргизстану, Білорусь, Грузії, Armenії, Таджикистану [4, с. 187, 195]. Дефініція цього поняття певним чином відрізняється одна від іншої, але по суті законодавство названих країн визначає ділянки надр, надані для геологічного вивчення. Серед українських вчених Г.І. Балюк виділяла геологічний відвід як об'єкт надрокористування [1, с. 110]. Ввести термін «геологічний відвід» до українського законодавства пропонувала у свій час В.К. Філатова [9, с. 24].

Безпосереднім об'єктом для шостого родового об'єкту виступає ділянка надр, горизонтальні межі якої відповідають межах земельної ділянки, що належить землевласнику або надана землекористувачу, а глибина не перевищує двох метрів. Законодавство України не містить дефініції щодо таких ділянок. Сформулювати такий термін за аналогією до інших безпосередніх об'єктів (гірничий відвід, геологічний відвід) виявляється недоречним, оскільки режим їх використання суттєво відрізняється. Саме слово «відвід» не можна застосовувати до таких ділянок, оскільки для використання їх не потрібно відводити, право користування набувається безпосередньо на підставі закону.

Окремої уваги потребує аналіз безпосереднього об'єкту надр, яким користуються в процесі використання підземних вод. Відомо, що для видобування підземних вод використовуються спеціальні споруди: водозабірні свердловини і криниці (колодязі).

Гірничий закон України визначає свердловину як циліндричну гірничу виробку, створена бурами або іншими буровими інструментами. Оскільки свердловини для гірничої діяльності бувають різних видів, більш точно визначення саме водозабірних споруд міститься у наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10)» від 12 травня 2010 р. № 400 [5]. Трубочастий колодязь (свердловина) – це інженерна споруда, що є вертикальною виробкою з невеликим розміром поперечного перерізу круглої форми, що призначена для забору підземних вод, розташованих на різній глибині. Шахтний колодязь - це інженерна споруда, що є вертикальною виробкою з великим (у порівнянні із водозабірною свердловиною) розміром поперечного перерізу, круглої, квадратної, прямокутної або шестигранної форми, що призначена для забору ґрунтових вод. Відповідно, до наказу Міністерства охорони

навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» від 27 жовтня 1997 р. № 171 ґрунтові води – це води, що утворюють у товщі геологічних порід перший (верхній) водоносний горизонт [6].

Таким чином, для видобування підземних вод використовується вертикальна виробка у надрах з різним розміром та формою поперечного перерізу. Зважаючи на ст.ст. 21 та 23 Кодексу України про надра на такі виробки у надрах гірничий відвід не надається. Тобто законодавство прямо не визначає безпосередній об'єкт користування надрами при використанні підземних вод. Пропонуємо ввести в законодавство визначення нового безпосереднього надрового об'єкту – водозабірний відвід, який би визначав ділянку надр, надану для будівництва водозабірної споруди для водозабору підземних вод. Ділянки надр надані для цієї мети будуть складати родовий надровий об'єкт – ділянки надр, надані для використання підземних вод.

Якщо легалізувати названу пропозицію, то з'являється новий особливий вид користування надрами, пов'язаний з використанням підземних вод. Подібний прецедент в законодавстві про надра вже є. Так у Порядку № 615 з'явилося три нових види користування надрами: 1) геологічне вивчення родовищ корисних копалин; 2) геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислова розробка родовищ, з подальшим видобуванням нафти, газу (промислова розробка родовищ); 3) виконання робіт (провадження діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції. Легалізація таких додаткових видів користування надрами дозволяє доповнити їх відкритий перелік, наданий у ст. 14 Кодексу України про надра. Так, п. 5 даної статті дозволяє надавати надра у користування для задоволення інших потреб.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що об'єкти надрових правовідносин можна представити як складну трирівневу систему. На першому рівні надра, як частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ, являють собою загальний надровий об'єкт права власності Українського народу. Другий рівень представлений декількома групами відособлених ділянок надр, які мають свій особливий правовий режим і таким чином утворюють декілька родових надрових об'єктів. На нижньому, третьому, рівні безпосереднім об'єктом надрових правовідносин виступає індивідуальна юридично і просторово визначена частина (ділянка) надр, що є об'єктом права користування надрами.

Аналіз виявив відсутність законодавчого визначення безпосереднього надрового об'єкта у випадку користування надрами для геологічного вивчення, та дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення. На підставі теоретичних доробок українських вчених та досвіду правового регулювання подібних

відносин у інших країнах, пропонується визначити такий безпосередній надровий об'єкт як геологічний відвід.

Дослідження права користування надрами у процесі використання підземних вод також виявило відсутність законодавчої дефініції безпосереднього надрового об'єкта цих правовідносин. Пропонується визначити його як водозабірний відвід. Це призведе до появи нового родового надрового об'єкта – ділянок надр, наданих для використання підземних вод, та пов'язаного з цим нового виду користування надрами. Враховуючи певну специфіку суспільних відносин щодо користування підземними водами, це дозволить виокремити їх регулювання у відповідний правовий інститут та надати йому подальшого розвитку.

Список літератури:

1. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини) : навч. посіб. / Г.І. Балюк. – К. : Юринком Інтер, 2006. – 192 с.
2. Кірін Р.С. Правове забезпечення видобування корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук / Р.С. Кірін. – К., 2007. – 211 с.
3. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
4. Козьяков И.Н. Недропользование в странах СНГ: сравнительно-правовой анализ: моногр. : в 2 кн. / И.Н. Козьяков. – К. : ООО «Имидж Принт», 2009. – Кн. 1. – 576 с.
5. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12 травня 2010 р. № 400 (ДСанПіН 2.2.4-171-10)» // Офіційний вісник України. – 2010. – № 51. – Ст. 1717.
6. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 р. № 171 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 18. – Ст. 664.
7. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45. – Ст. 1832.
8. Сташис В.В., Тацій В.Я. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
9. Філатова В.К. Правові засади геологічного вивчення надр в Україні : моногр. / В.К. Філатова, Т.М. Шульга. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2011. – 144 с.

В статье рассмотрена система объектов недровых правоотношений. Выделен общий, родовой и непосредственный недровый объект. Особое внимание уделено рассмотрению пользования недрами при использовании подземных вод.

Недра, объект недр, подземные воды.

The system of the subsoil objects has been investigated in the article. Common, generic and direct subsoil objects have been identified. Particular attention is paid to the use of subsoil for the use of groundwater.

Subsoil, subsoil object, groundwater.